

Indberetning over undersøgelser i Næstved Skt. Peders kirke,
foretaget under restaureringen 1978-79.

Alle koter angives i forhold til Dansk Normal Nul
Fotografier S/Hv.nr. R 64015-64115
dias nr. F90816-F90839

Hertil tillige 2 tegninger

I højkoret udførtes en række små undersøgelser når lejligheden viste sig under gulvarbejderne, sjældent af mere end en dags varighed og med assistance af en af arbejdsmændene på stedet. Fra restaureringsarkitekterne, Rolf Graae og J. Vestergaard Jensen, stilledes den opgave at udrede de ældre forhold omkring hovedalteret, og i den forbindelse undersøgte de ældre gulvforhold samt eftersøgte eventuelle rester efter de ældre kirker på stedet. I den søndre udbygning foretoges en gulvundersøgelse, og 1200-tals kirkens sydportal blev nærmere undersøgt.

1200-tals kirken:

R64035,36

Opført af kridtsten og tegl.

Efter hovedapsiden er bevaret de to indvendige vesthjørner samt et murafsnit omtrent midt på den øst-vestgående midtakse. Det syd-vestre inderhjørne er bedst bevaret med et parti af kalkgulvet (kote 10.13) og i selve hjørnet et fragment efter en 3/4 kridtstenssøjle (NM inv.nr.). Apsisvæggen er sat af kampesten, der, ligesom tilfældet er det i korsarmen, fortsætter lige op fra fundamentet uden spring. Apsismuren står fra hjørnet og mod øst tilbage på en strækning af godt én meter, bestående af tre kampesten, der viser apsidens runding. Oversiden af den nedbrudte apsismur er dækket af 1300-tals kirkens (den nuværende) ældste kalkgulv (kote 10.33). Af apsidens vestmur stod blot 0.35 m tilbage, svarende til én kampesten. Den nuværende kirkebygning er delvis opført på de ældre nedbrudte mure, således at ydersiden af disse er utilgængelig. Inde i kirkerummet er det meste fjernet ved begravelser.

R64110-15

Apsidens nord-vestre inderhjørne er ikke intakt. Formentlig har det været ca. 30 cm østligere end det modsatte inderhjørne, således at korets østmur har været noget skæv i forhold til kirkens længdeakse. Fra det formodede inderhjørne kan apsismuren følges, anes ca. en meter mod øst, hvor der konstateredes et lille

stykke kalk(gulv?) trukket ind mod en sten (kote 10.25). Apsidens indvendige vestmur er otte meter lang.

F40320

Apsidens indvendige halvcirke**l**bue erkendtes umiddelbart nord for midtaksen, 3,5 m øst for apsidens vestmur. Et lille parti af murkernen var her tilbage med en stenflise (kote 10.07) indtil vestsiden, som har dannet støtte for apsidens kalkgulv nærmest apsisvæggen. Hen over murkernen (kote 10.23) har 1300-tals kirkens kalkgulv været. En forklaring på at dette lille murstykke er bevaret må være, at det ligger ret tæt op ad det efterreformatoriske alters vestside, hvor et alterpodie kan tænkes at have reduceret begravelsesaktiviteterne.

R64032,33

R64037

Koret. Kun sydsiden er undersøgt. Grundstrækningen (overside kote 10.37) løber parallelt med og ca. 0,6 m foran den nuværende kormur. Kampestenene danner ikke nogen jævn linie, som kunne tyde på, at de har dannet den nederste del af en ældre korvæg, og de er formentlig forstyrret eller omlagt i forbindelse med opførelsen af det nuværende kor. Intet spor efter ældre kalkgulv.

Skæringspunktet mellem kor, korsarm og skib, ligger umiddelbart vest for den vestligste pille i det nuværende kor. Kun det søndre skæringspunkt er undersøgt, idet det nordre dækkes af en gravsten. Murkernen er bevaret med et lag kalk under det øverste stenlag. Kun begrænsningsstenene i det syd-østre yderhjørne står tilbage, og angiver hvor korsarmen er gået ud mod syd. En sten må således henregnes til korsarmens østmur, og bruddet efter denne mur tegner sig ret klart i den tilbageværende murkerne (overside kote 10.27). Forudsat grundmuren til korets sydmur omtrentligt angiver det indvendige forløb af 1200-tals korets væg, måler 1200-tals kirkens fundament 1,6 m i bredde.

Der forefindes ingen muligheder for at undersøge, hvorvidt søndre korsarm har haft østkapeller eller ej. Korsarmen står tilbage med store vægpartier i den nuværende søndre udbygning, der er skalmuret udvendig. Indvendig blev væggen frihugget for kalk og cementpuds, tillige med resterne efter den romanske portal; det syd-vestre inderhjørne er bevaret t.o.m. begyndelsen af 1200-tals hvælvingens vestre skjoldbue, medens det syd-østre hjørne er bevaret i gulvplanet.

Sydmuren er sat af små kampesten i skifter iblandet partier af små kridtstenskvadre, somme tider blot 12-15 cm høje. Muren R64067-71, fortsætter i lige linie op fra fundamentet. I korsarmens syd-øst R64080,85, hjørne er begyndelsen af hvælvingens hjørnepille, bestående af 87 en retkantet plint af to kridtstenskvadre, 45 x 45 cm og knapt

F90825-32 20 cm høje hver. Overside plinten (kote 10.27) kan muligvis angive et gulvplan, idet det oprindelige kalkgulv dog ligger ved plintens fod (kote 9.92) og er trukket ind mod denne. Tillige angives korsarmens østvæg i denne kalkflade med den tilbagestående og opadtrukne pudskant, der fra hjørnet med plinten løber et stykke mod nord og danner vest begrænsningen til en murkerne, hvor aftrykkene efter de små kampesten, der har været i korsarmens østmur, ses i mørtelen. Det videre forløb er afbrudt af en nedgravning til et rør.

R64038-46 Sydportalen er godt bevaret i den østre halvdel. Den rund-
R64052 buede portalåbning har ind mod korsarmen været anbragt i en 30 cm
R64062-66 dyb niche, med skrå karme sat af kridtstenskvadre, hvilke er gået
R64089,97 lige op til den øvre vandrette ås-afslutning. De yderste kvadre
-100 til stikket er bevaret på plads mod øst, medens de vestligste er
noget forstyrret af senere indgreb. Nischen gulv er lagt med
kampesten (kote 10.32); den måler i væglinien 1.90 m i bredde,
2,70 m i højde ved siderne, 3,20 m i midten.

Den rundbuede portalåbning ligger et trin højere, med en tærskelsten lagt af én kampesten (kote 10.57); døråbningen måler 1,40 m i bredden, 2,55 m i midten. Karmen er af munkesten, til dels riffelhuggede (28 x 8½-9 x 14 cm). Der har været tre spring i facaden mod syd, løbende hele buen rundt, hvoraf det inderste led har en rundstav på hjørnet, det midterste en hulkel. Det yderste hjørne er ikke tilgængeligt på grund af skalmuringen. Over portalen er to vinduesnicher med kridtstenskarme; den østre og tilgængelige måler akkurat én meter i bredde.

Et lille stykke renhugget parti af korsarmens vestmur viste blot kampesten.

1300-tals kirken (den nuværende kirkes østende):

R64015,16 Ved midtkorets eller hovedapsidens østvæg er lagt én række
R64047-51 mursten, fra hvis yderender hvælvingspillerne er muret op med en retkantet plint, syv skifter høj. Derefter begynder formstenene. Et bastant kalklag (kote 10.13) er trukket frem til murstensrækken, som hvælvingsplintene står på, men dette kan næppe i sig selv udgøre gulvplanet i koret, da resterne efter 1100-tals apsiden skyder 20 cm højere op. Det må derfor formodes, at kalklaget er underlag for et murstensgulv, og at den nævnte stenrække nærmest østvæggen udgør en rest af gulvplanet (kote 10.27). Tilsvarende kote har oversiden af de bevarede murrester efter 1100-tals kirkens skæringspunkt, og ligeledes kan noget i korsarmens sydøst hjørne tyde på denne gulvkote. Hele kirken synes da at

R64107-08 have haft eet og samme gulvplan uden trin. --- Forholdene forneden ved prælatsædet i koret, svarer ganske til forholdene ved hovedapsidens østvæg.

Der er ikke fundet sikre spor efter hovedalteret, jfr. dog "omgangsmuren".

R64072-78 Sideskibets sydmur førtes forbi trappetårnet og ca. 1½ m
R64082-84, længere mod vest, således at den kunne bygges ind mod den til-
86,88,90 bagestående del af korsarmens østmur. Hensigten har jo nok været senere at rive korsarmen helt ned, da det treskibede anlæg en gang skulle færdigbygges mod vest, men da skibet til sin tid byggedes om, blev den gamle korsarmstorso stående og benyttet til kapel.

R64091-102 En stræbepille til kirkens nye hvælvingsystem opførtes omtrent midt for den gamle sydportal. Fra denne stræbepille og mod øst frem til den tidligere opførte vægstump ved trappetårnet, indsattes en bred bueåbning som forbindelse mellem kirkerummet og
R64079 kapellet. Buens hjørne ind mod sideskibet har en hulkel, som endnu til stor del er bevaret på plads. - Den nævnte stræbepille er opført på et fundament af lagvis lagte kampesten og løse murstensstykker (7½-8 x 12½-13 x ?), hvilke nok med dette forholdsvis lille format stammer fra den romanske tegl-kridtstenskirke. På

R64092-96 stræbepillens østside springer sideskibets sydmur frem med ca. 15 cm, og danner her vestsiden til den brede bueåbning mellem kirkerummet og kapellet. Fremspringet er et par meter op fra gulvet hugget af ind til samme flade som stræbepillens østside. Ca. een meter under gulvet (kote 9.72) og ned efter er bevaret et sort
F90821,22 komprimeret jordlag, tilhørende 1200-tals kirkens gulvlag.

Koret omkring 1500.

Da sideskibene forlængedes op på siderne af det nuværende kor blev det gamle fyldt med brokker og sand, hvilket tildækkedes med et lag kalk (kote 10.70) som underlag for et nyt murstens-
R64029-31, gulv i hovedkoret. Hovedalteret opførtes med bagkanten langs kor-
34 polygonens midtlinie, opmuret direkte på bygningsaffald, 238 x 13 cm stort, af mursten (27 x 13 x 9 cm). Alterbordet har været hult østsiden er regulært muret i én stens bredde som postament til altertavlen; siderne og forsiden er ligeledes muret i en stens bredde, men uden forbandt med postamentet; forsiden er rødkalket med bort ved hjørnet bestående af to blågrå bånd med hvide kanter I lige fortsættelse af postamentet er til hver side velmurede vinger, som kunne følges 93 cm ud fra alteret, og som er bevarede med to skifter murede direkte på bygningsaffald.

F90819

Koret omkring 1600.

Formentlig i forbindelse med at kirken fik en ny altertavle og korgitter (Abel Schrøder d.æ.), er hovedalteret blevet forkortet ved, at forsiden er rykket mod øst med een sten eller 29 cm; af den nye forside er kun den nederste kalkfuge bevaret, let-sindigt udlagt direkte på et lag løst sand, og derfor formentlig kun opført til nogle få skifters højde som underlag før et træpanel foran alteret.

De foroven nævnte vinger til alterbordet, kunne følges 93 cm, hvor de forsvinder i den store omgangsmur, som har strakt sig på tværs af koret, således at der var passage bag alteret fra det ene sideskib til det andet. De tidligere vinger fornys nu på østsiden med et kraftigt kampestensfundament. I midten løber muren ca. $3\frac{1}{2}$ m parallelt med alterbordet, viger til siderne let af mod vest og rammer endelig hvælvingsspillerne på linie med alterbordets bagkant. Muren er $3-3\frac{1}{2}$ sten bred og muret hen over de tidligere vinger og til dels over det tidligere alterbords murede bagkant eller postament. Øst for muren bibeholdes det gamle gulvplan (kote 10.70), medens det vest for hovedalteret R64104-06 hæves een sten (kote 10.82). - I kampestensfundamentet til omgangsmuren stak en kampesten frem på østsiden med et mindre stykke kalklag bevaret på oversiden (kote 10.41), hvilket kan have forbindelse med et oprindeligt alterfundament. Dette er i så fald i øvrigt spoleret ved senere begravelser.

I slutningen af 1600-tallet er gulvet foran alteret hævet med mindst 40 cm (kote 11.22), måske i forbindelse med tilkomsten af Hornemans altertavle. Dette udløses af, at overkanten af et muret gravkammer tværs over koret, med østmur 2,65 m foran alteret, kommer op til dette niveau (kote 11.10). Det samme gælder for Nebelongs skråtmurede trappeafsatser vestligt i højkoret (kote 11.21). Bag alteret bibeholdtes det gamle gulvniveau (kote 10.70). R64109

Ved Nebelongs istandsættelse 1854 forblev gulvplanet uforandret foran alteret, medens der bag ved fyldtes op 12" (kote 10.99). Hvælvingspillernes leddeling begynder her fra en retkantet muret plint. Ved Herholdts restaurering i 1880'erne hævedes gulvplanet yderligere foran alteret (kote 11.37) og bag alteret byggedes op til et trægulv (kote 11.53). Hvælvingspillernes led-føjninger blev rekonstrueret fra kote 10.99, medens de retkantede plinte nedenunder kun blev nødtørftigt udbedret.

Den 4. december 1979.

Henrik Grøbe

NÆM 78:341

Indberetning over undersøgelser i Næstved Skt. Peders kirke,
foretaget under restaureringen 1978-79.

Alle koter angives i forhold til Dansk Normal Nul
Fotografier S/Hv.nr. R 64015-64115
dias nr. F90816-F90839

Hertil tillige 2 tegninger

I højkoret udførtes en række små undersøgelser når lejligheden viste sig under gulvarbejderne, sjældent af mere end en dags varighed og med assistance af en af arbejdsmændene på stedet. Fra restaureringsarkitekterne, Rolf Graae og J. Vestergaard Jensen, stilledes den opgave at udrede de ældre forhold omkring hovedalteret, og i den forbindelse undersøgte de ældre gulvforhold samt eftersøgte eventuelle rester efter de ældre kirker på stedet. I den søndre udbygning foretoges en gulvundersøgelse, og 1200-tals kirkens sydportal blev nærmere undersøgt.

1200-tals kirken:

R64035,36

Opført af kridtsten og tegl.

Efter hovedapsiden er bevaret de to indvendige vesthjørner samt et murafsnit omtrent midt på den øst-vestgående midtakse. Det syd-vestre inderhjørne er bedst bevaret med et parti af kalkgulvet (kote 10.13) og i selve hjørnet et fragment efter en 3/4 kridtstenssøjle (NM inv.nr.). Apsisvæggen er sat af kampesten, der, ligesom tilfældet er det i korsarmen, fortsætter lige op fra fundamentet uden spring. Apsismuren står fra hjørnet og mod øst tilbage på en strækning af godt én meter, bestående af tre kampesten, der viser apsidens runding. Oversiden af den nedbrudte apsismur er dækket af 1300-tals kirkens (den nuværende) ældste kalkgulv (kote 10.33). Af apsidens vestmur stod blot 0.35 m tilbage, svarende til én kampesten. Den nuværende kirkebygning er delvis opført på de ældre nedbrudte mure, således at ydersiden af disse er utilgængelig. Inde i kirkerummet er det meste fjernet ved begravelser.

R64110-15

Apsidens nord-vestre inderhjørne er ikke intakt. Formentlig har det været ca. 30 cm østligere end det modsatte inderhjørne, således at korets østmur har været noget skæv i forhold til kirkens længdeakse. Fra det formodede inderhjørne kan apsismuren følges, anes ca. en meter mod øst, hvor der konstateredes et lille

stykke kalk(gulv?) trukket ind mod en sten (kote 10.25). Apsidens indvendige vestmur er otte meter lang.

F99820

Apsidens indvendige halvcirke**l**bue erkendtes umiddelbart nord for midtaksen, 3,5 m øst for apsidens vestmur. Et lille parti af murkernen var her tilbage med en stenflise (kote 10.07) indtil vestsiden, som har dannet støtte for apsidens kalkgulv nærmest apsisvæggen. Hen over murkernen (kote 10.23) har 1300-tals kirkens kalkgulv været. En forklaring på at dette lille murstykke er bevaret må være, at det ligger ret tæt op ad det efterreformeratoriske alters vestside, hvor et alterpodie kan tænkes at have reduceret begravelsesaktiviteterne.

R64032,33

R64037

Koret. Kun sydsiden er undersøgt. Grundstrækningen (overside kote 10.37) løber parallelt med og ca. 0,6 m foran den nuværende kormur. Kampestenene danner ikke nogen jævn linie, som kunne tyde på, at de har dannet den nederste del af en ældre korvæg, og de er formentlig forstyrret eller omlagt i forbindelse med opførelsen af det nuværende kor. Intet spor efter ældre kalkgulv

Skæringspunktet mellem kor, korsarm og skib, ligger umiddelbart vest for den vestligste pille i det nuværende kor. Kun det søndre skæringspunkt er undersøgt, idet det nordre dækkes af en gravsten. Murkernen er bevaret med et lag kalk under det øverste stenlag. Kun begrænsningsstenene i det syd-østre yderhjørne står tilbage, og angiver hvor korsarmen er gået ud mod syd. En sten må således henregnes til korsarmens østmur, og bruddet efter denne mur tegner sig ret klart i den tilbageværende murkerne (overside kote 10.27). Forudsat grundmuren til korets sydmur omtrentligt angiver det indvendige forløb af 1200-tals korets væg, måler 1200-tals kirkens fundament 1,6 m i bredde.

Der forefindes ingen muligheder for at undersøge, hvorvidt søndre korsarm har haft østkapeller eller ej. Korsarmen står tilbage med store vægpartier i den nuværende søndre udbygning, der er skalmuret udvendig. Indvendig blev væggen frihugget for kalk og cementpuds, tillige med resterne efter den romanske portal; det syd-vestre inderhjørne er bevaret t.o.m. begyndelsen af 1200-tals hvælvingens vestre skjoldbue, medens det syd-østre hjørne er bevaret i gulvplanet.

Sydmuren er sat af små kampesten i skifter iblandet partier af små kridtstenskvadre, somme tider blot 12-15 cm høje. Muren R64067-71, fortsætter i lige linie op fra fundamentet. I korsarmens syd-øst R64080,85, hjørne er begyndelsen af hvælvingens hjørnepille, bestående af 87 en retkantet plint af to kridtstenskvadre, 45 x 45 cm og knapt

F90825-32 20 cm høje hver. Overside plinten (kote 10.27) kan muligvis angive et gulvplan, idet det oprindelige kalkgulv dog ligger ved plintens fod (kote 9.92) og er trukket ind mod denne. Tillige angives korsarmens østvæg i denne kalkflade med den tilbagestående og opadtrukne pudskant, der fra hjørnet med plinten løber et stykke mod nord og danner vest begrænsningen til en murkerne, hvor aftrykkene efter de små kampesten, der har været i korsarmens østmur, ses i mørtelen. Det videre forløb er afbrudt af en nedgravning til et rør.

R64038-46 Sydportalen er godt bevaret i den østre halvdel. Den rund-
 R64052 buede portalåbning har ind mod korsarmen været anbragt i en 30 cm
 R64062-66 dyb niche, med skrå karme sat af kridtstenskvadre, hvilke er gået
 R64089,97 lige op til den øvre vandrette ås-afslutning. De yderste kvadre
 -100 til stikket er bevaret på plads mod øst, medens de vestligste er
 noget forstyrret af senere indgreb. Nischen gulv er lagt med
 kampesten (kote 10.32); den måler i væglinien 1.90 m i bredde,
 2,70 m i højde ved siderne, 3,20 m i midten.

Den rundbuede portalåbning ligger et trin højere, med en tærskelsten lagt af én kampesten (kote 10.57); døråbningen måler 1,40 m i bredden, 2,55 m i midten. Karmen er af munkesten, til dels riffelhuggede (28 x 8½-9 x 14 cm). Der har været tre spring i facaden mod syd, løbende hele buen rundt, hvoraf det inderste led har en rundstav på hjørnet, det midterste en hulkel. Det yderste hjørne er ikke tilgængeligt på grund af skalmuringen. Over portalen er to vinduesnicher med kridtstenskarmer; den østre og tilgængelige måler akkurat én meter i bredde.

Et lille stykke renhugget parti af korsarmens vestmur viste blot kampesten.

1300-tals kirken (den nuværende kirkes østende):

R64015,16 Ved midtkorets eller hovedapsidens østvæg er lagt én række
 R64047-51 mursten, fra hvis yderender hvælvingspillerne er muret op med en retkantet plint, syv skifter høj. Derefter begynder formstenene. Et bastant kalklag (kote 10.13) er trukket frem til murstensrækken, som hvælvingsplintene står på, men dette kan næppe i sig selv udgøre gulvplanet i koret, da resterne efter 1100-tals apsiden skyder 20 cm højere op. Det må derfor formodes, at kalklaget er underlag for et murstensgulv, og at den nævnte stenrække nærmest østvæggen udgør en rest af gulvplanet (kote 10.27). Tilsvarende kote har oversiden af de bevarede murrester efter 1100-tals kirkens skæringspunkt, og ligeledes kan noget i korsarmens sydøst hjørne tyde på denne gulvkote. Hele kirken synes da at

R64107-08 have haft eet og samme gulvplan uden trin. --- Forholdene forneden ved prælatsædet i koret, svarer ganske til forholdene ved hovedapsidens østvæg.

Der er ikke fundet sikre spor efter hovedalteret, jfr. dog "omgangsmuren".

R64072-78 Sideskibets sydmur førtes forbi trappetårnet og ca. 1½ m R64082-84, længere mod vest, således at den kunne bygges ind mod den til- 86,88,90 bagestående del af korsarmens østmur. Hensigten har jo nok været senere at rive korsarmen helt ned, da det treskibede anlæg en gang skulle færdigbygges mod vest, men da skibet til sin tid byggedes om, blev den gamle korsarmstorso stående og benyttet til kapel.

R64091-102 En stræbepille til kirkens nye hvælvingsystem opførtes om- trent midt for den gamle sydportal. Fra denne stræbepille og mod øst frem til den tidligere opførte vægstump ved trappetårnet, ind- sattes en bred bueåbning som forbindelse mellem kirkerummet og R64079 kapellet. Buens hjørne ind mod sideskibet har en hulkel, som endr til stor del er bevaret på plads. - Den nævnte stræbepille er opført på et fundament af lagvis lagte kampesten og løse murstens stykker (7½-8 x 12½-13 x ?), hvilke nok med dette forholdsvis lille format stammer fra den romanske tegl-kridtstenskirke. På

R64092-96 stræbepillens østside springer sideskibets sydmur frem med ca. 15 cm, og danner her vestsiden til den brede bueåbning mellem kirke- rummet og kapellet. Fremspringet er et par meter op fra gulvet hugget af ind til samme flade som stræbepillens østside. Ca. een meter under gulvet (kote 9.72) og ned efter er bevaret et sort R90821,22 komprimeret jordlag, tilhørende 1200-tals kirkens gulvlag.

Koret omkring 1500.

Da sideskibene forlængedes op på siderne af det nuværende kor blev det gamle fyldt med brokker og sand, hvilket tildækkedes med et lag kalk (kote 10.70) som underlag for et nyt murstens- R64029-31, gulv i hovedkoret. Hovedalteret opførtes med bagkanten langs kor- 34 polygonens midtlinie, opmuret direkte på bygningsaffald, 238 x 13 cm stort, af mursten (27 x 13 x 9 cm). Alterbordet har været hult østsiden er regulært muret i én stens bredde som postament til altertavlen; siderne og forsiden er ligeledes muret i en stens bredde, men uden forbandt med postamentet; forsiden er rødkalket med bort ved hjørnet bestående af to blågrå bånd med hvide kanter I lige fortsættelse af postamentet er til hver side velmurede vinger, som kunne følges 93 cm ud fra alteret, og som er bevarede med to skifter murede direkte på bygningsaffald.

F90819

Koret omkring 1600.

Formentlig i forbindelse med at kirken fik en ny altertavle og korgitter (Abel Schrøder d.æ.), er hovedalteret blevet forkortet ved, at forsiden er rykket mod øst med een sten eller 29 cm; af den nye forside er kun den nederste kalkfuge bevaret, let-sindigt udlagt direkte på et lag løst sand, og derfor formentlig kun opført til nogle få skifters højde som underlag før et træpanel foran alteret.

De foroven nævnte vinger til alterbordet, kunne følges 93 cm, hvor de forsvinder i den store omgangsmur, som har strakt sig på tværs af koret, således at der var passage bag alteret fra det ene sideskib til det andet. De tidligere vinger fornys nu på østsiden med et kraftigt kampestensfundament. I midten løber muren ca. $3\frac{1}{2}$ m parallelt med alterbordet, viger til siderne let af mod vest og rammer endelig hvælvingsspillerne på linie med alterbordets bagkant. Muren er $3-3\frac{1}{2}$ sten bred og muret hen over de tidligere vinger og til dels over det tidligere alterbords murede bagkant eller postament. Øst for muren bibeholdes det gamle gulvplan (kote 10.70), medens det vest for hovedalteret R64104-06 hæves een sten (kote 10.82). - I kampestensfundamentet til omgangsmuren stak en kampesten frem på østsiden med et mindre stykke kalklag bevaret på oversiden (kote 10.41), hvilket kan have forbindelse med et oprindeligt alterfundament. Dette er i så fald i øvrigt spoleret ved senere begravelser.

I slutningen af 1600-tallet er gulvet foran alteret hævet med mindst 40 cm (kote 11.22), måske i forbindelse med tilkomsten af Hornemans altertavle. Dette udløses af, at overkanten af et muret gravkammer tværs over koret, med østmur 2,65 m foran alteret, kommer op til dette niveau (kote 11.10). Det samme gælder for Nebelongs skråtmurede trappeafsatser vestligt i højkoret (kote 11.21). Bag alteret bibeholdtes det gamle gulvniveau (kote 10.70). R64109

Ved Nebelongs istandsættelse 1854 forblev gulvplanet uforandret foran alteret, medens der bag ved fyldtes op 12" (kote 10.99). Hvælvingspillernes leddeling begynder her fra en retkanted muret plint. Ved Herholdts restaurering i 1880'erne hævedes gulvplanet yderligere foran alteret (kote 11.37) og bag alteret byggedes op til et trægulv (kote 11.53). Hvælvingspillernes led-føjninger blev rekonstrueret fra kote 10.99, medens de retkantede plinte nedenunder kun blev nødtørftigt udbednet.

Den 4. december 1979.

Henrik Gråbe